

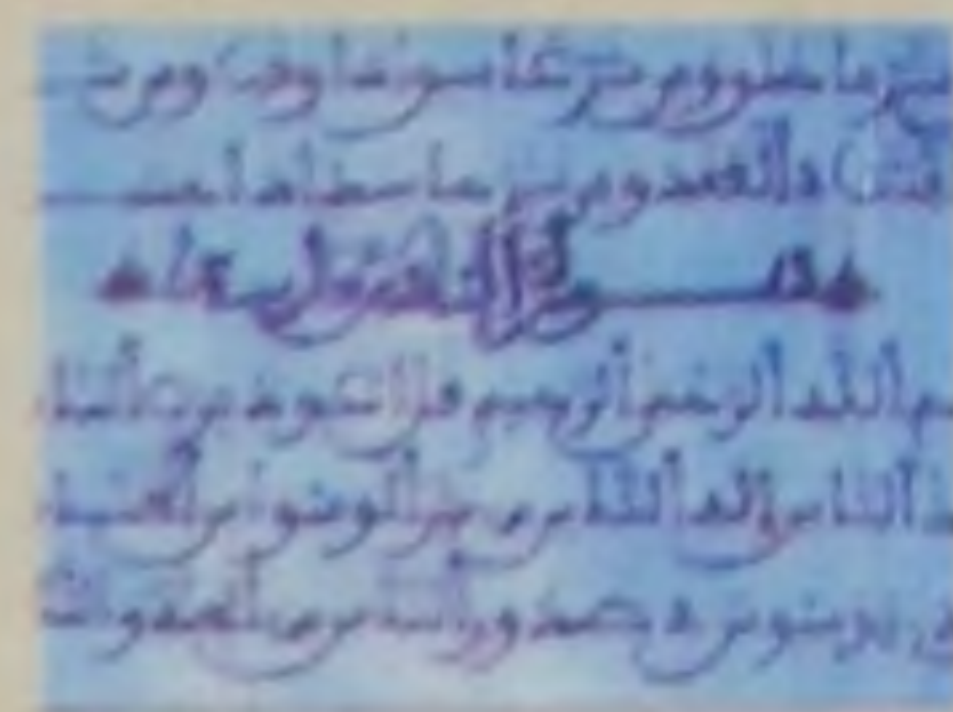
ISSN 1811-1823

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

С. ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІ

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ СЕРИЯ

2' 2013

ҒИМУ ХАБАРШЫСЫ ВЕСТИНИК ПГУ

СОДЕРЖАНИЕ

✓ Авазбакиева Ф. Р., Капанова Д. Е.	
Оценочный компонент семантики прилагательных, положительно характеризующих человека по уровню воспитанности, в английском языке.....	9
✓ Акошева М. К., Рахимжанов К. Х.	
Комплексное специализированное изучение языков как инструмент формирования интеллектуального потенциала общества	16
Алишариева А. Н.	
Двуязычие в Казахстане: языковые процессы и межкультурное взаимодействие	24
Андрющенко О. К.	
Стратегия аргументации в политическом дискурсе.....	31
Ворошилова М. Б.	
Креолизованный политический текст: иллюстрация и плакат	37
✓ Демесинова Г. Х.	
Переводоведение в Болгарии.....	46
Жусупов Н. К., Баратова М. Н.	
Понятия «дорога», «любовь», «алчность» в стихотворениях Машхура – Жусипа.	52
Зейнулина А.Ф.	
Некоторые психологические особенности национального мышления и культуры речи.....	58
Кадырова Б. М.	
Экспрессивно-стилистические функции повторов	65
✓ Канапьянов К. Н.	
Мультимодусные тексты в контексте развития СМИ	72
Карагулова Б.С.	
Неологизмы и термины в казахском языке: виды и пути их возникновения	80
✓ Кенжебалина Г. Н.	
Русский язык как инструмент межэтнической коммуникации	85
✓ Кенжебалина Г. Н.	
Концепт «Казахстан» в дискурсе СМИ.....	91
Мамбетова Ж. И.	
Характерные особенности современного казахского разговорного языка.....	97
✓ Рахимжанов К. Х., Акошева М. К.	
О главных жизненных университетах поэта Павла Васильева	103
✓ Сарсенбаева А.С., Кулахметова М. С.	
Проблема классификации заимствований	107

Халиновская Л. А.	
Современные авиационные термины с компонентом авиа-, аэро- в украинском, русском, белорусском и немецком языках (семантический аспект)	114
✓ Шаикова Г. К.	
Образный компонент концепта «знание»	122
✓ Шаймарданова С. К.	
Филологический анализ художественного текста (на материале стихотворений М.Ю. Лермонтова)	128
✓ Шапауов А. К., Жусупов Н. К.	
Проблемы исследования жанра комедии в казахской драматургии	137
Шапауов А. К., Жусупов Н. К.	
Конфликт и характер в детской драматургии	147
✓ Шапауов А. К., Жусупов Н. К.	
Современная казахская комедия в 1980 – 1990 –х годов	155
Шапауов А. К., Жусупов Н. К.	
Художественно-стилевые особенности современной драматургии	163
✓ Шапауов А. К., Жусупов Н. К.	
Художественное мастерство в драматургии	168
Ыскак Б. А.	
Природа психологизма в рассказе писателя Ш. Кумаровой (на примере рассказа «Келін боп түскен жылы»)	180
Джансеитова С. С.	
Наименования исполнителей казахской музыки	185
Джансеитова С. С.	
Концептуальная и мифологическая картина мира традиционной казахской музыки	192
Муминов С. О.	
Роман А. Белого «Петербург» в его отношении к творчеству Джойса	200
Наши авторы	206
Правила для авторов	208

Б. Ә. Ысқақ

**Ш. ҚҰМАРОВА ӘҢГІМЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЗМ
ТАБИҒАТЫ («КЕЛІН БОП ТҮСКЕН ЖЫЛЫ»
ӘҢГІМЕСІ БОЙЫНША)**

Мақалада Шәрбану Құмарованың әңгімесі талданып, жазушының жаңа көркемдік ізденістері туралы сөз болады.

Әрбір көркем әңгіме тақырыбы белгілі бір кезеңнің, әрі белгілі бір оқиғаның желісіне негізделетіні белгілі. Жазушының көркем әңгімесі кейіпкер әлеміне үңілтсе, оның тағдыры арқылы замандастарымыз өз жан дүниесіне үңіле түсетіні түсінікті. Әңгіме кейіпкерлерінің мінез-кұлқы, олардың жан тебіренісі, көңіл-күйі, қуаныш-қайғысы шығарманы қолына алып отырған оқырман көңіл-күйіне дәп келген жағдайда ерекше әсерленеді, «шығарманы беріле оқуға» ынталандырады.

Ғалым Б. Майтанов «Қазақ романы және психологиялық талдау» атты еңбегінде былай дейді: «Көркем өнер, әрине, – ой мен көңілдің ажырамас одағы. Әрбір туынды онда бейнеленетін өмір суреттерінің толымдылығы және шынайылығымен бағалануға тиіс. Көркемдік – шынайылық болса, оны ұғындыратын әрі ұғатын адамдар жалпы үрдістерден өзге жеке сезімдік әуендерді тыңдауға бейім. Сондықтан, көркем шығармадағы өмір шындығының ең жоғары деңгейі психология заңдылықтарымен сабақтас» [1; 3].

Сондықтан Шәрбану Құмарова әңгімесінен психологизм табиғатын аша отырып, кейіпкер әлемінде болатын күйініш-сүйініш, пейзажға тоқталдык. Сонымен қатар: «Психологиялық талдау шығарманың композициялық құрылысы мен бейнелеу құралдарын жүйелеудегі, суреткердің даралық шеберлігін, стильдік ерекшелігін айқындайтын бірден-бір көркемдік өлшем. Сол себепті де көркем прозадағы психологизмнің арнайы бейнелеу құралдарын жеке-дара бөліп алып, олардың кейіпкер психологиясын талдаудағы көркемдік қызметін айқындау бүгінгі ұлттық әдебиеттану ғылымындағы күрделі тақырып», – деп [2; 4] айтылатын пікір талдау жұмысымызда басшылықта болды. Талдау объектіміздегі Ш. Құмарованың «Келін боп түскен жылы» әңгімесіндегі психологизм табиғаты жазушы тәсілінде кейіпкерлер психологиясы көмегімен орындалған. Нақтырақ айтсақ, көңіл-күй (ішкі монолог, қуану, қайғыру) табиғат құбылыстарына астастырыла берілген. Әңгімедегі негізгі оқиға соғыс кезеңіндегі қысылтаяң уақытта майданға әскер алу тұсынан өрбиді. Әңгіме сізге ауыртпалықты жеңіп шыққан қажырлы адамдар туралы сөз етеді. Соғыс кезеңі карттарға да, жас адамдарға да оңай болмады. Жазушы соғыс тудырған психология өзгешерек болатынын түсіндіруге ұмтылған. Бұл – қайғы мен болашақтан үміт күткен, яғни қайғыны жақсылыққа жеңдіре білген кейіпкерлердің толғанысы туралы баяндау. Екі сезімнің қатар ұштасуы арқылы адам болмысының қалтарысына бойлатады. Әңгіме басталымы: «Қаншайым келін боп түскен жылдың жазында соғыс басталды. Майданға алғаш аттанғандардың қатарында оның жас қосылған күйеуі Бәдіғұл да кете барды. *Бәрі – көрген түстей. Айналасы үш-төрт айдың ішінде бұл екеуі бір шаңырақ астындағы ерлі-зайыптыдай болып үйренісе де, үйлесе де алмаған*», – деп [3; 373] кейіпкердің болашақ ісінен хабардар ете берілген. Әңгіме басталымының өзінде-ақ Қаншайымның Бәдіғұлға суық тарта бастауын аңғартатын «жетім ... қаршадай қызды бой жеткесін ... құтты орнына қондыру парыз» деп келетін штрих суық көңілді келіншек психологиясының түп-төркінін аңдатады. Қараныз: «...Қанша өзіне тартса да, ол мысықша тырмысып отырған орнына жабыса түседі. ... Үркек танадай, мойыл көздерін төңкере қарап, мұнайған, жабырқанқы пішінмен жалығандай: тиіспеші, әурелемеші дегендей. Өз көңілінің тілеуіне жауап ала алмай, әлгіндегі лап өткен *жалын тез суып ызаланып* кетіп, кара ағаштай қатты денені итере тастап дастарқаннан аттап тұрып кетеді» [3; 374]. Қаншайымның бұл көңіл-күйіндегі кірбін бұдан ары күшейгені сонша, бір-біріне деген емірену сезімінің орнын сенімсізді пен күдік жайлайды. Кейіпкер келіншектің көңіліндегі ойларға, сұрақтарға жауапты бұрынғы «тілсіз досынан» жауап тапқызу тәсілі де оның жалғыздығын паш етеді: «... Қыз күнінен-ақ, осы құдықтың басына таң сәріден келіп, көңіліндегі көлкіген арманын ағытып, сырын шертіп кететін. Сонда іші босап, бір түрлі сергіп қалушы еді. Қайғырса да, қуанса да құдық басына жүгіріп келіп

көз жасын төгіп-төгіп алатын» [3; 374]. Психологиялық күй табиғат пен Қаншайымның ішкі сезіміне үйлескен.

Құдық бұрын сырласы болса, жазушы енді сол жерді күйеуінің сезіктенуіне себепші деталь ете бастағанын байқай бастайсыз. Қаншайым әдеті бойынша барып мұңын сейілтетін «сырласынан» Бәдіғұлмен арасын: «Ел тұрмай мұны не айдайды? Біреумен кездесіп жүретін бәлесі бар дағы», – деп [3; 374] ажыраттыра түседі. Теорияда мұны: «Пейзаж сюжетке байланыссыз, бөлек нәрсе емес, әңгіме кейіпкерлердің көңіл күйінен кезіккен жағдайдан туады» [4; 63], – деп тұжырымдайды.

Қаншайымның аңсаған арманы да осы бір құдық басынан басталады. «Сыңғыр етіп шынжырлы шелек құдық түбіне түсе берген. Қаншайым белі шыбықтай иіліп су толы шелекті мықшып тарта берем дегенде, толқыған судың бетінен біреу күлімдей карап жымың еткендей болды» [3; 377]. Қаншайымның сүренсіз жұптық өміріне сол оқиғадан кейін өзгеріс лебінің самалы соғады: «Бірақ, төрінде отырған кер маңдай, караторы көркем жігіттің жалындай лапылдаған әрбір сөзі жас әйелдің жадау көңілін жадыратып, жүрктің нәзік пернесін тербеп, сорғалаған сұлу бал сөздерін ести берсем, тыңдай берсем дегізгендей. Сондықтан үнсіз, іштей тебіренулі» [3; 380]. Тылсым сырлар ашыла түскенде, кейіпкер әлеміндегі өзгерістерді оқырман жүрегіне шынайы етіп жеткізуде психологизмнің алар орны ерекше болған деп білеміз.

«Бұрын кейіпкер іргелі қоғамдық-әлеуметтік оқиғаларға араласу арқылы ірі тұлғаланса, назардағы шығармаларда жаны нәзік лирикалық кейіпкер өмірдің елеусіз майда құбылыстарының өзін қалт жібермей қадағалайды, тіршіліктің мөлтек көрінісінен ірі, салмақты ойпар түйеді. Кейіпкер жанына үңілу, кейіпкер сырын ашу аталмыш авторларда әр түрлі» [6; 55]. Дәлеліміз: «Сол түні айдын жарығы-ай!» Аспан көкпеңбек, қалың жұлдыз көк барқыт шапанға қадалған ақық түймелерше жылтырайды. Сұлудың қабағындай сүйі -сүйкімді, қиықша ай дағы сол түні әлденеге таңырқап бір орнында тамсанып тұрып қалғандай» [3; 384]. Жазушы табиғаттағы ерекше көріністі бейнелеу тәсілімен Қаншайым өмірінің жаңалығын кіріктіре беріп, айдын сол күнгі жап-жарық болып жылтырауын Қаншайым сезімінің ерекше күйге бөленгендігіне балайды. «У личности есть свои психологические роли, которые искони умели улавливать и житейское познание человека и художественная литература. Эти психологические роли могут разрастаться и обобщаются до выражения эпохального сознания-исторического характера человека той или иной эпохи и среды» [5; 47].

Аталған әңгімеде кейіпкер сезімі әр қырынан ашыла түскен. Әйел жазушылардың өзіндік шынайы ішкі психологиясы әңгіме мәтінінде өзіндік көрініс береді: «– Не айтсам екен ... Айтарым көп сияқты еді-ау! Жас әйел үнсіз жылай береді. Әйел затының ең мықты да, ең осал да жері осы дағы. Үнсіз жылау. Онда қимастық та, сыйластық та, жалыныш та, өкініш те бар» [3; 384].

Іштегі сырын шығара алмаған, жанына медет тілеген әйел затының қасиетіне тәндігі байқалады. Түс көру және оны жору-жоралғылары әңгіменің оқиға желісінде сәтімен түскен: «...Түу, судын тәттісін-ай! Қаншайым ішіп жатыр, ішіп жатыр. Жұтқан сайын рақаттанып құмарта түседі. Әбден шөлдеп қапты. Бір шелек суды басына көтере шымыркана сіміріп жатқанда... Біреу қолын қағып қалды. Шелек ұшып түсті. Омырауынан құйылған су жерге жайылды. «Әй, оңбаған!» деп кіжіне басын көтеріп алды. Басын көтеріп алса түсі екен» [3; 385]. Бұл да адам сезімінің ішкі дүниесінде болатын сан қырлы ойдың астасуы арқылы берілген психологизм көрінісі. Ойымыздың дәлелділігіне Г. Пірәлиева пікіріне жүгіне түсіндіреміз: «Көркем шығармада әдеби түс көру кейіпкердің іс-әрекетін психологиялық тұрғыдан нанымды әрі дәл бейнелеу үшін және әр кезеңнің өзіндік дүние танымына орай фантастикалық, мистикалық, лирикалық, комедиялық немесе гротестік эффекті, акцент беру үшін қолданылады» [2; 24]. Жазушы кейіпкерінің қуаныш сезімі де табиғат құстарының көңіл-күйіне алмастырылады: «Түндегі ақыл моншак -жұлдыздар көрінбейді. Шыр-шыр етіп түрлі әуенге басқан құстар жарық дүниенің жаңа бір таңы атып келе жатқанын қуана жырлап тұрғандай. Қаншайымның да көкірегін қуаныш кернеді. «Бақыттымын, арманым жоқ» дегендей сол қуаныш сазы» [3; 385]. Әрқашан табиғаттың адам сезіміне қатарлас болуы жазушы әңгімесінің қазақ әңгімелерінің жалғас стилін танытқандай. «Өзара табиғаты жақын деп отырған туындылардың айырым-ерекшеліктері мол. Әр автордың өмір құбылыстарын байқау, көру дүниесі әр басқа», – деген [6; 65] пікірі негізінде жазушы Ш. Құмарованың көркем ойын таныдық. Қараңыз: «Су бетінде қос бейне сәл қалықтап тұрды да, дір етіп тұтасып барып жоқ болды. Екеуі де басын көтеріп алып бір-біріне құшақтарын жая ұмтылысты», – деп бейнеленген ғашықтық сезім шынайылығы өмірдің өзінен алынғандай. Шын ғашықтың қоштасуы да нанымды: « – Қош! – деп ұмтылған Қаншайым талықсып, Дүйсекенің кеудесіне сылқ ете түсті» [3; 386].

Әңгімедегі екінші бір ғашық кейіпкерлер – Есентай мен Жабы. Бұл екеуінің тағдыры да сол кезеңдегі зобалаң оқиғаға байланысты аралары ажыраған. Есентайдың бақытты кездегі көңіл-күйін жазушы табиғатпен астастыра береді: «Жан-жағын неше алуан қыздар қаумалап жүрсе дағы, түнде сейілге шыққанда соның бірін місе тұтпай, сонау аспан көгінен бір жап-жарық көгілдір жұлдызды көз нысанасына алып, соған қадалып ән шырқайды. «Менің Жамбым – анау көк жұлдыз, қараңдаршы, айналасындағы жұлдыздардан жеке тұр. Басқа жұлдыздардың түсі ақшыл, сарғыш, ал менің Жамбым – көгілдір. Өйткені, ең жарық жұлдыз ғана көгілдір сәуле шашады», – деп шырқайтын» [3; 376]. Автор өз суреттеуінде жұлдызды бейнелеу арқылы Есентай бейнесінен өзіндік ішкі сезім, талғам, жүрек қалауымен бір адамды ұнату психологиясының тағы бір қырын аша түскен. Дәйектей түсейік: «Шығармада тағы бір көңіл аударатын жайт: жазушының табиғат көрінісін

жәй әншейін сырттан қызықтау үшін алмай, кейіпкердің көңіл-күй, сезімімен астарластырып беруге тырысуын байқауға болады» [7; 50].

Қорытындылай келе, Шәрбану Құмарова әңгімесіндегі психологизм табиғаты негізінен ішкі монолог, пейзаж, түс көру, кейіпкердің ішкі тебіренісі деп атауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Майтанов, Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. – Алматы : Санат, 1996. – 336 б.
- 2 Пірәлиева, Г. Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм мәселелері. Ф.ғ.к. авторефераты. – Алматы, 2004.
- 3 Құмарова, Ш. Қазбауыр бұлттар. – Алматы : Жазушы, 1980, 416 б.
- 4 Наурызбаев, Б. Қазақ прозасындағы Б. Майлин дәстүрі. – Алматы : Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1979. 180 б.
- 5 Гинзбург, Л. О литературном герое. – М. : Советский писатель, 1979. – 222 стр.
- 6 Ерғөбеков, Қ. Баянғұмыр. – Алматы : Жазушы, 1991. – 232 б.
- 7 Шалабаев, Б. Көркем проза тілі. – Алматы : Білім, 1994. – 128 б.

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ. Материал 02.05.13 редакцияға түсті.

Б. А. Искак

Природа психологизма в рассказе писателя Ш. Кумаровой (на примере рассказа «Келін боп түскен жылы»)

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 02.05.13.

B. A. Yskak

The nature of psychology in the story of the writer Sh. Kumorova (on the example of the story «Kelin bop tusken zhyly»)

Pavlodar State University named after S. Toraigyrov, Pavlodar.
Material received on 02.05.13.

В статье речь идет о рассказе писателя Шарбану Кумаровой, в котором анализирован новые грани художественной искании.

The article deals with the story of the writer Sh. Kumorova, analyzed the new facets of the art walk.